

САНА ОЛОХ

Чурапчы улуунун хаһыата • ХАҤЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫҤ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР • @sanaoloh

олунньу 26 > олунньу 27 > олунньу 28 > субуота олунньу 29 > баскыһыанньа кулун тутар 1 > бэлиэтинньа кулун тутар 2 > олутуорунньук кулун тутар 2

—УЛУУСКА — БУ КҮННЭРГЭ —

БАЙЫАННАЙ ХААМЫҤГА КҮРЭХТЭСТИЛЭР

Олунньу 21 күнүгэр, Аба дойдуну көмүскээччилэр күннэринэн уонна Улуу Кыайы 75 сылын көрсө, Чурапчыга Александр Федотов аатынан ыспартыбынай комплекс саалатыгар тэрилтэлэр икки ардыларыгар байыаннай хаамыга күрэхтэһии ыытылынна.

Кыайыы параатын СӨ Ил Түмэн дьокутаата, саппаас халытаана Семен Никитин салайда. Параат сабаланыгыгар Кыайыы былаабын Семен Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатын "Беркут" уонна Иван Павлов аатынан Чурапчы орто оскуолатын "Память" байыаннай-патриотической кулуул иитиллээччилэрэ өрө тутан киридилэр.

Байыаннай хаамыга уопсайа 54 тэрилтэттэн уонна улуустаабы "Юнармия" оскуола иитиллээччилэрин 11 (36-лыы киһилээх) холуонналар хаамыга кытыннылар. Параат кыттылаахтарыгар

улуус баһылыга Андрей Ноговицын, улуус дьокутааттарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Афанасий Захаров, Чурапчы нэһилиэгин баһылыга Владимир Сивцев 35-рде тыллара эттилэр.

Күрэхтэһии кэнниттэн 396 киһи бары туран эрэ "День Победы" ырыаны хуорунан толордулар. Онон Чурапчы улууна бүтүүнэ Улуу Кыайы өрөгөйдөөх 75 сылын өрө күүрүүлээхтик көрсөргө бэлэмн биллэрэр.

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

ТӨГҮРҮК ОСТУОЛ ТУЛА

«Тыл — омок тыына» диэн икки күннээх форум түмүгэр С.А. Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатыгар саха тылын туһугар туруулаһар, күннэтэ үлэлэхэр биир санаалаахтар мустан, төгүрүк остуолу тэрийдилэр. Төгүрүк остуол сабаланыыга улуус баһылыга Андрей Ноговицын биир дойдутаахпыттар, сахалыы тылы, тыыны уус-уран айымньыларыгар тигэр норуодунан суруйааччыбытыгар Сэмэн Тумака «Үтүөлээх үлэтин иһин» диэн улуус сабыс-сага бэлэтин анаата.

СӨ Ил Дарханын уонна СӨ Бырабыыталыстыбатын дьаһалтатын Тыл боллоруостарыгар сүрүннүүр салалтата салайааччытыгар, наука хандьыдаатыгар Римма Жирковаа төгүрүк остуол кыттылаахтара бу икки күн устата тугу билбэттерин, тыл сүтүүтүгэр ханнык кутталлар баалларын, инникитин хайдах үлэлиэхтээхтэрин, тугу туруорсалларын аһаастык эттилэр. Адьыах холобуру аҕаллаха, ХИФУ доцена Галина Попова-Санааһа "и" дорборммут симэлийэн эрэрин бэлэстии көрбүтүн (олонхо-олонхо диір буолбуппутун), Төлөй оскуолатын үөрэнээччилэрэ Анаита Михайлова саха тылын аныгы технологиялар көмөлөрүнэн сайыннараарга, "Саха сирэ" хаһыат эрэдээктэрэ Родион Кривоногорицын кирири тылы аһара сахатыптааха, билигин оҕо суолтатын өйдөөбөтүттэн тылтан төттөрүтүн тэийэн сөбүн, төрөппүт Мария Монастырева сахалыы тылынаах "Айыы кыһата" оскуола дириэктэрин Лидия Шамаева үлэтин уопутун тэлэбиһдэннэ, хаһыат нөнүө күөскэ тарҕаталларыгар уо.д.а санаалар этилиннилэр.

Түмүккэ лингвист-учуонай Сэмэн Новгородов төрөөбүт дойдутугар, Болтоно оскуолатыгар тылы дириктээн үөрэтэр хайысканы арыяарга, Чурапчыга аныгы технологияны туһанан тылы үөрэтэр "Саха тылын саргыта" диэн киини тэрийэргэ диэн резолюцияны ылынылар.

Елена МАКАРИНСКАЯ.

Чурапчыга "Норуот көбүлээһининэн сана нэһилиэк" диэн ааттаах сэминээр буолла. Манна СӨ Ыччат парламенын уонна Чурапчытаабы Ыччат координационнай Сэбиэтин чилиэһинэрэ үлэлээтилэр.

"Үөрэхпит күнүн бастакы анаарыгар икки бөлөһүнэн хайдыһан, үлэбитин сабалаатыбыт. Эдэр дьокутааттар, уопастыбаннай түмсүүлэр, СО НКО буолан түмсэн, Чурапчы улуунун дьокутааттарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Афанасий Захаров салайааччылаах бастакы бөлөһү менеджмент үрдүкү оскуолата, Чурапчы улуунун социальнай-экономическай сайдыытыгар туһулаан, онно сөптөөх практикуму улуус дьаһалтатын муньахтыыр саалатыгар үөрэттэ. Улуус дьаһалтатын социальнай салаатын начаалынньыга Мария Заболоцкая салайааччылаах Ыччат координационнай Сэбиэтин чилиэһинэрэ "Утум" дьизитигэр кэлэн өрөспүүбүлүкэ эдэр ыччатын бырабыыталыстыбатын көрүүтүгэр үөрэнэ сылдьабыт. Манна биһигини граны сөпкө суруйууга, толорорго сүбэлиллэр. Ол түмүгүнэн гран суруйан түмүктээн, бэлэмнээн байылгы бэрэсидьиэн граныгар кыттыыны ылыахтаахпыт. Гран көмөтүнэн инникитин ытыллар тэрээһиннэрбит харгына суох ытыллалларыгар туһаныа этибит дии саныыбыт", — диэн улуус дьаһалтатын ыччаты кытары үлэбэ исписалиһа Анастасия Спиридонова кэпсир.

"Сөбүлэн түһэрсиибитин чинэтээри, биһиги бүгүн СӨ эдэр ыччатын парламенын кытары кэлибит. Сүрүннээн бырайыак туһунан кэпсэтиллэри ытарга аналлаах сэминээри тэрийдибит. Бу олунньу 26

КӨДЬҮҮСТЭЭХ СЭМИНЭЭР ТЭРИЛИННЭ

күнүгэр, бэрэсидьиэн пуондатын граныгар 2-с куонкурус ытыллыахтаах, ол инниттэн чуолан СО НКО-рга бырайыактарын бэлэмнэ сылдьар дьону түмэн, гран сайаапкатыгар сөпкө толоруу туһунан үлэни ыпта сылдьабыт. Билигин туругунан 5 бырайыактаахпыт, араас хайыскаларга араасаллар, олор истэригэр бизнсийэлээхтэр, эдэр ыччат, эдэр ыаллар бааллар. Уопсайынан, чурапчылар баар кыһалбалары наһаа өйдүүлэр, ол кыһалбаны быһараарга көдүүстээхтик үлэлиллэр эбит. Ону барытын билигин орун-онугар сааһылаан,

куммут иккис анаарыгар сайаапкатын толоро сылдьабыт. Бэйэм көрүүбэр олус интэриһинэй бырайыактаахтар, ити барыта олоххо кириэрин туһугар итиэнэ бэрэсидьиэн пуондатын граны сайаапката кэккэ уустуктардаабынан, олус болбомтолоохтук толороллоро ирдэниллэр. Мантан салгыы бырабыыталыстыба чилиэстэрэ Кэбээйи улуунугар көмөбө барыахтара. Үлэбит үтүө түмүктээх буоларыгар баҕарабыт", — диэн СӨ эдэр ыччат бырабыыталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Анастасия Сивцева санаатын үллэстэр.

Анастасия Николаевна эпитин курдук, сэминээр үтүө түмүктэрэ гран ылыытыгар көстөн, улууска тастан кирири үл ханьырыгар баҕарыллар. Онон Чурапчы уопастыбаннай түмсүүлэригэр, Ыччат координационнай Сэбиэтигэр ситиһиллэри баҕарабыт.

СӨ Ыччат парламенын кытары улуустаабы Ыччат координационнай Сэбиэтин чилиэһинэрэ өссө 2019 сыл сэттинньи ыйыгар Соловьев нэһилиэгэр буолбут "Вектор" форумна хардарыта үлэлиир туһунан сөбүлэни түһэрсиибиттэрэ. Улуустаабы Ыччат координационнай Сэбиэтэ бэйэтэ туспа балаһыанньалана, усталаһанан, 2018 сылтан тэриллэн үлэлиир. Ити кэнниттэн СӨ Ыччат парламена тохсунньу ыйга "Эн бириэмэн" улуустаабы ыччат баалыгар кэлэн кыттыыны ылыттар.

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

Юрий Посельский: "Улахан эппиэтинэни сүктүм"

Бүгүлгү "Исписэлиис тырыбыната" рубрикада Үөрэх салалтатын начаалынньыга Юрий Павлович Посельский ыалдыттыыр.

— Юрий Павлович, бэйэң дьэ кэргэниң, иллэн кэмниң хайдах атаарарың туһунан аабааччыларбыгыгар билиһиннэр эрэ.

— Мин 1979 сыллаахха Чурапчы нэһилиэгэр Прасковья Николаевна, Павел Павлович Посельскийдар дьэ кэргэннэригэр бастагы оҕонон күн сириң көрбүтүм. Биһигэ төрөөбүт үһүбүт, икки балтылаахпын. Кэргэним Наталья Ивановна — Уус Алдантан төрүттээх, буаалтыр идэлээх, кииннэммит буаалтырарыаҕа үлэлиир. Кэргэммин устудьуоннуу сылдьан хөрсөн, 2002 сыллаахха ыал буолбуппун.

Үс кэрэчээн кыргыттардаахпыт. Улахан кыыспыт Надя — Чурапчытаагы гимназия 11-с кылааһын, орто кыыс Прасковья — эмиз бу оскуола 9-с кылааһын уонна кырачааммыт Катя — С.А. Новгородов аатынан Чурапчы

орто оскуолатын 1-кы кылааһын үөрэнээччилэрэ. Быйылгы үөрэх дьыла биһиги дьэ кэргэннэ бэлиэ буолар. Ол курдук кырачааммыт оскуола боруонун атыллаата, онтон улахан кыыспыт БКЭ туттаран, оскуоланы бүтэрэн, олох киэн аартыгар үктэнэр долгутуулаах кэмэ чугаһаан иһэр. Орто кыыспыт 9-һу бүтэрэр уолсай экссэмэннэрин туттарыа. Онон олус долгутуулаах, эппиэтинэстээх сыл үүннэ.

Үлэбиттэн быыс-арыт булларбын, дьэ кэргэммин кытта атаарарбын. Айылбалыын алтыһарбытын себүлүүбүт. Бэйэм эр киһи буолан туран, сааскы, күһүңгү булка сылдьан күүс-сэни ылынабын.

— Педагогическай үлэбин хайдах саҥалаабыккыны?

— Бу идэҕэ суолу тэлээччинэн ийэм — Рф, СӨ үөрэҕириитин туйгуна Прасковья Николаевна буолбута. Кыра эрдэхпиттэн оскуола, учуутал үлэтин көрө-истэ, билэ сырыттабым. Чурапчытаагы гимназия математическай кылааһын бүтэрэн баран, инженер идэтигэр үөрэммитим. Онон дьылҕам салайытынан 1997 сыллаахтан педагогическай үлэбин саҥалаабытым. Оччолорго начаалынай оскуола дириэктэрэ, Саха өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх учуутала Виталий Неустроев математика куруһуогун салайааччытынан үлэҕэ ылбыта. Онон 2005 сыллаахха үөрэммит оскуолабар гимназияга бастаан инженер-техникэн, информатика учууталынан, салгыы ИТ-технологияга дириэктэри солбуйааччынан үлэлээбитим. 2009 сыллаахха үөрэх салалтатын начаалынньыга Василий Коркин Хадаар оскуолатын дириэктэринэн анаабыта. Онон үс сыл үлэлээн баран, 2012 сыллаахха Чурапчытаагы гимназия дириэктэринэн анаммытым.

— Үөрэх салалтатын начаалынньыга буолан туран, бу эйгэҕэ эң көрүүлэрин?

— Чурапчы улууһа бэйэтин дириң устуоруйатынан өрөспүүбүлүкэ үөрэхтээһинигэр улахан кылааттаах. Устуоруйаны сэгэтэн көрдөххө, бастагы биһир кылаастаах начаалынай училище 1872 сыллаахха аһыллыбыта. Ол кэмтэн ылата үөрэхтээһин күүскэ сайдан, хас биһирдии киһи үөрэхтээх буоларыгар үгүс үлэ-хамнас бардаҕа. Онон улууспут педагогиката бэйэҕэ тусла суоллаах-иистээх, үгэстээх уонна үгүс уопуттаах. Ол да иһин мин бу дуоһунаска ананан, улахан эппиэтинэни сүктүм диһибин.

Дойдубут кэнники 20-чэ сыл үөрэхтээһиннэ бэйэтин суолун көрдөнөр, санаттан саҥа уларыттылар тэтимнээхтик киллэрэр. Биһиги өрөспүүбүлүкэбит бу уларыттыларга, саҥаны киллэригэр биһир бастагынан сылдьар. Кэми кытта тэҥнэ хардылыһар биһирэмэ кэҕлэ дии саныыбын. Көлүөнэ, оҕо уларыда, онно сөп түбэһэр учуутал, иитээчи наада буолла. Онон Дойдубут Бэрэсидьиэнэ уонна Өрөспүүбүлүкэбит Ил Дархана инники 5 сылга үөрэх хаачыстыбатын күүскэ үрдэтэргэ дьин сыалы-соругу туруордулар. Үлэ сүһнэ онно туһуланыхтаах.

Мань таһынан Арасыйыа үөрэхтээһинин онкулларыгар олбуран, улууспутугар үлэ 8 сүрүн хайысханы тутуһуохтаах: үөрэнэр усулуобуйаны тэрийии уонна куттал суох буолуутун хаачыйыы, үөрэтии халыыба (стандарт), профи-кейс, социо-културунай эйгэ, биһиргэ үлэлэһии педагогиката, ситимнээх үөрэхтээһин уонна идэҕэ туһаайыы, цифровой технология, тус хайысхалаах үөрэхтээһин.

Кэлиһи кэмнэ сахабыт тыла симэлийэн эрэрэ биһир сүрүн долгутар боппуроспутунан буолла. Улуус

баһылыга Андрей Ноговицын бу кыһалбаны өйдөөн, биһигини кытта нэдиэлэҕэ икки күннээх улахан форуму тэрийдибит. Бу форум түмүгүнэн тылбыт сүлэһин туһугар үлэни ыһтарга, сүрүннээн бу үлэҕэ ИТ-технологиялары таһа туһанарга уонна Болтоно оскуолатыгар саха тылын дириңэтэн үөрэтэр хайысханы киллэрэргэ дьин этиһэр киридилэр.

— Эн санааҕар билиһин кэм учуутала, иитээччигэ хайдах буолуохтаабыт?

— Идэтигэр бэриниилээх, оҕону таптыыр, эппиэтинэни сүгэр, ийэн билиилээх буолуохтаах. Саамай сүрүнэ — бэйэтин ис санаатынан, баатынан, толкуйунан мин учуутал, иитээчи буолабын диэбит киһи бу идэни толору баһылыыр. Төрөппүттэр саамай күндүлэрин — оҕолорун иитээччигэ, учууталга эрэнэн биһир буолуохтара дии. Дьэ, ол эрэллэрин түһэн биһирбиз, сөптөөх иитиини, билиһини биһир киһинэн буолуохтаах.

Мань тэнэ, үөрэх салалтатын көбүлээһининэн, Тамара Павлова начаалынньыгынан олорор кэмтэн, эр дьону үөрэхтээһиннэ тардар сыаллаах "Мужчины в образовании" дьин бырайыак билигин да салҕанар. Ол түмүгэр үөрэх тэрилтэлэригэр эр дьон үлэһии кэлиилэр. Холобур, "Кэскил" уһуйаанна иитээчи уолаттар, Чакыр уһуйааныгар сэтэйдиссэй баар буолла. Эр киһи иитиигэ-үөрэтиигэ суолтата улахан, оҕо киһи эппитин түргэник ылынар.

— Кэпсэтиин иһин махтанабын, үлэн тахсылаах, дьэ кэргэниң чэгиэн доруобуйалаах, бигэ туруктаах буоллун.

Кэпсэттэ Елена МАКАРИНСКАЯ.

— КЭРЭ ЭЙГЭТИГЭР —

АЙАР ҮЛЭ АБЫЛАННААХ ААРТЫГЫНАН

Чурапчыбыт улууһа былыр-былыргыттан айдарылаах, талааннаах дьонунан биллэр. Хоһоонно хойуулар, ырыаҕа ылланар.

Ойуун, артыыс, суруйааччы Уескүүр сирэ—Чурапчы дьин аатын-суолун толору дакаастыыр. Суруйуу бары жанрдарыгар—прозаҕа, драматургияҕа, поэзияҕа таһаарылаахтык үлэлээбиттэри эдэр көлүөнэ салгыыр. Соторутааҕыта Римма Иннокентьевна Корякина—Хотууна Саха сириң суруйааччыларын сойууһун чилиэтинэн буолла. Кинини "Саҥа олох" хаһыат эрдэксийэтигэр ыныран, айар эйгэҕэ үлэтин билистим.

Римма Иннокентьевна Үөһээ Дьааны Боруулаах нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Итиннэ абыс кылаастаах оскуоланы бүтэрэн, Дьоккуускайдаагы медицинскэй училищеҕа үөрэнэ кирибита. "Акушер-биһлэр идэтин бүтэрэн, үлэтин Дьоккуускайга 1 №-дээх роддомна акушерынан үлэлээбитэ.

Чурапчы Мэлдьэхсититтэн төрүттээх уолга Александр Корякинна кэргэн тахсан, биһиги улууспутугар көпөн кэлбиттэрэ. Хадаардаагы фельдшерскай-акушерскай пуунна 2 сыл сэтэйдиссэйдээбитэ. Истин сыһыаннаах, элэккэй, үлэһит дьонноох нэһилиэккэ, бэртээхэй кэлэктиипкэ түбэһэн олус бэркэ үлэлээбитим. Онон бу улууска үлэбин саҥалыырбар көмө-тирэх, өйөбүл буолбут дьоммор-сэргэбэр махталым улахан",—дьин долгууа этэр.

Аны Римма Иннокентьевна айар үлэҕэ, чуолаан хоһоон суруйарга, хаһаан-ыттан холоммутун, билигин бу эйгэҕэ үлэтин ыйыппыллар, маньык билиһиннэрдэ: "Боруулаахха үөрэнэр-бар саха тылын уонна литэрэтиирэтин Елена Петровна Капитонова (билигин Дириңнэ олорор) үөрэппитэ. Ити кэмтэн суруйуулары, айымньылары сэргээн

барбытым. Степан Иннокентьевич Юмшанов дьин учууталбыт суруйуулар бэчээккэ тахсалларын булан аагарым. Оскуолаҕа литэрэтииринэй куруһуок тэрийбиттэрэ, онно сылдьбытым. Биһилэтиэккэҕэ сылдьарбын себүлүүбүм. Оҕоҕо аналлаах кинигэлэри ааҕан бүтэрэн, улаханна көспүтүм. Нууччалыы ааҕарбын себүлүүбүм. Омар Хаям "Рубаиларын", онтон да атын оҕо өйүгэр ыарахан собус кинигэлэри ааҕан сэмэлэнэрим. Ийэм тэтэрээтигэр суруйбут хоһооннорун кистээн аагарым. Истин ийиһилээх, үксүн кэргэнигэр анаабыт буолара. Адам кадровай булчут буолан, үксүгэр дьэтигэр суох буолар этэ. Кыра-кыраларан хоһоон суруйарга холонон барбытым. Хоһооннорбун кимизхэ да көрдөрбөххө кистириим, көрдөхтөрүнэ күлүү ыһаахтара дьин кыбыстарым. Туһунан айылгылаах, олох уһулуучу дьон эрэ суруйааччы буолаллар дьин өйдөбүлүлээбим. Бастагы хоһооннорбун нууччалыы суруйбутум.

Кыра сааспыттан чобуо собус оҕо атым, оскуола бары ыһтар дьаһалларыгар актыыбынайдык кытарым, кэнсиэргэ биллэрээччи буоларым. Хоһооннорбун кыра-кыраларан итэҕэйэр дьоммор, ыалларбар ааҕан иһитиннэрэр буолбутум. Олохтоох хаһыакка бэчээттэтэн саҥалаабытым.

Чурапчыга айар үлэбин саҥалыырбар доһотторум Николай Николаевич Хотанов дьэ кэргэнэ олук уурбута. Кинилэр оччолорго "Саҥа олох" хаһыакка үлэлиир Оксана Васильевна Жиркованы билиһиннэрэн, хоһооннорум улуустаагы хаһыакка, "Чаран" сурунаалга бэчээттээн барбыта. Саамай күүһүрбүтэ, "Чурапчы" айар түмсүүгэ кирибитим. Билигин бу түмсүүнү салайабын. Түмсүүбүтүгэр 20-чэбит. Үксэ орто, адам саастаах дьоммут. Холобур, 80 сааһын ааспыт Хачыана—Прасковья Иванова суруйар

Эдэрдэри түмүөхпүн баҕарабын да, билиһинтэ кыалла илик. Биһирхэ киһирэр туох да уустуга суох, суруйар, суруйуон баҕалаах дьону хааччаҕа суох ылабыт. Бэйэбит испитигэр үчүгэй хоһооннууттар бааллар—Оһуохай Уола—Дмитрий Федоров, Бээди Уола—Борис Горохов, Ыстаалаан Таастаах, Иван Попов, Александра Шеломова, о. д. а. Киһи биһилэтиэккэ түмсэбит. Хоһоон таһаартарбыт кинигэлээхлэр. Билигин Кыайыы 75 сылыгар "Алаастан кыайыыны уһансан" дьин хоһоон хомуруннуугун таһаартарыахпыт. Эрдэ өрөспүүбүлүкэ бары муннугуттан сылдьар хоһооннууттарын түмэн, "Абыланна уйдаран" дьин хоһоон хомуруннуугун таһаартарбытым. Чурапчыны иккис дойдубунан ааҕабын. Үрүлүйэ үлэлээбит кэмнэrim, айар талааным толору арыллыта, оҕолорбут улаатыылар—бу түөлбөҕө.

Бэйэм хоһооннорум 6 кинигэ буолан табыстылар, ону таһынан хаһыаттарга, сурунаалларга таһаартарабын. Кинигэлэrim—"Таас Дьааны кыһабын", "Ийэ тылым сүмэтэ", "Алгыстаах айаным", "Мэник биһиктэр", "Уу-чүкүчүктарга тэттиктэр", "Ыра санаам ыһарҕата". Араас куонкурустарга кыттабын, балай да ситиһилээхпин. Ылларыын күһүн Үөһээ Бүлүүгэ "Тобуруокал көмүс күһүнэ" куонкуруска кыттан, "Кылаан кыайылаах" аатын ылбытым. Дьүүлүүр сүбэҕэ Уххан, Варвара Окорокова курдук билиилээх дьон үлэлээбиттэрэ. "Дани Алиас" типографиятыгар кинигэ таһаартарбар сэртификэтинэн наҕараадалааммытым.

Бу олох соторутааҕыта Саха Өрөспүүбүлүкэтин суруйааччыларын сойууһун чилиэтинэн киридим. Барыта 19 киһи сайабылыанна киллэрбититтэн 10-на киридэ. Миэхэ мэктиэни Бээди Уола—Борис Горохов, Элгэстэй—Христофор Горохов, Дуулаҕа Дьуһаал—Виктор Стручков биһирбиттэрэ,

киһилэргэ махтал. Суруйааччы буолбут үрдүк ааппын итэҕэтэрдии, айар-тутар, суруйар былааннаахпын.

Дьэ, ити курдук, Римма Иннокентьевналыын кэпсэтибиттэн сүрүн өттүн бэчээккэ таһаартарабын. Кэпсэтэ олордоххо, дуоспуруннааҕа, тыла-өһө олохтооҕо тута биллэр. Хоту дойдуга төрөөн-үөскээн улаллыта таайан буолуо, хоһоонноро ураты тыыннаахтар, тусла анаарылаахтар. Хотууна дьин аата—хоту дойду хоһуулааччыта уонна Далбар Хотун буоларын туһулууллар. Кинизхэ суруйааччылар кэпсэлэригэр кирибитинэн эбэрдэбин тиздэбин. айар аартыгын арыллыыт суола көнө, кизн-куон буоларыгар алгыспын анаан туран бэйэҕэ суруйбут хоһоонун тылларынан түмүктүүбүн.

Орто дойду уран дьиктитин Туодан ыллым тохтор тойдуктар, Алып күһүн, кистэл кичэмин Илдьэ сылдьыым айар турукпар—Көһүллээ!

Алексей СЛЕПЦОВ

Маарыкчаан ыччаттара

Ыччакка аналлах сыһыарыы

“САЛПААТ КУОЛАҔА” ЛИТЭРЭТИИРИНЭЙ ДЬУҔҮЙҮҮГЭ

Олунньу 22 күнүгэр, Улуу Кыайыы 75 сылыгар, итинэн Аба дойдуну көмүскээччилэр күннэригэр аһаммыт Аграфена Макарова аатынан Саха сиринээби култуура уонна ускуустуба кыһатын өссө биир талааннаах выпускнига Святослав Лебедев Чурапчыттан төрүттээх буйун-суруйааччы, поэт уонна тылбаасчыт Гавриил Макаров - Дьон Дьанылы хоһооннорунан “Салпаат куолаҕа” (“Голос солдата”) литэрэтииринэй дьуһууһу ситиһилээхтик туруорулунна.

“Мин санаабар, Святослав олус уустук туруоруу бэркэ табан онордо. Дьон Дьанылы олус да элбэх дьонун суруйуулары дьонугар-

сэргэтигэр нэһилиэстибэ быһыытынан хаалларбыт эбит. Элбэх ыччат дьону түмэ тарпыт, биир бэлиэтирим диэн — Степан Кузьмич Макаров, Василий Сергеевич Соловьев-Болот, Боотур уонна Иван Михайлович Павлов ааттарынан оскуола үөрэнээччилэрэ кыттыбыттар буолар, бу эмиз мэнээбэ буолбатах. Онон Святославы бастакы туруоруутунан итинтик-истинник эбэрдэлиибин”, — диэн Чурапчы улуунун култуураба салалтатын начаалынньыга Дмитрий Попов үрдүк сценаттан бэлиэтээтэ.

Кырдык, бу литэрэтииринэй хоһуйууга үгүс үөрэнээчи, Петр Решетников аатынан норуодунан тыйаатыр артыыстара кыттыыны ыллылар. Сүрүн оруолу — Гавриил Макаров-Дьон Дьанылы уобараһын

Болтоно нэһилиэгин норуот айымньытын дьизин дириэктэрэ Петр Дьяконов толордо.

“Бу туруорууга эрдэттэн, үс ый кэринэ үлэлэспитим. Бу манныа хоһоон аахпыт ыччаты эрдэттэн бэлиэти көрөн бэлэмнэммиппит. Махтал тылларбын Хатылым дьонугар-сэргэтигэр, нэһилиэгим баһылыгар Ульяна Атласоваҕа, оскуолам дириэктэригэр Октябрина Петроваҕа, “Айылгы” норуот айымньытын дьизин исписэлиинигэр, бэйэм кураторбар Анастасия Егороваҕа, Чурапчытаабы гимназия саха тылын уонна литэрэтиирэтин учуутала Фекла Богдовскаяҕа, кыттыыны ылбыт артыыстарга, үөрэнээччилэргэ бука барыларыгар махтанабын. Бу бүгүҥнү бастакы туруоруу инники үлэбэр-

хамнаспар улахан укулаат буолуоҕа дии саныыбын”, — диэн Святослав Лебедев санаатын үллэстэр.

Отуттан тахса кытааччылаах улахан туруоруу Хатылы нэһилиэгин олохтоохторо анаан-минээн кэлэн биир тыһынан көрдүлэр. Нэһилиэк баһылыга Ульяна Николаевна Святослав үлэтин үрдүктүк сыаналаан, махтал тылларын эттэ, Хатылы нэһилиэгэ гербалаах илгийгэ кэтиллэр чаһыны бэлэх уунна.

Улууспут өссө биир үүнэн иһэр талааннаах режиссерун Святослав Лебедевы ситиһилээх туруоруутунан эбэрдэлиибит.

Ааптар Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.
Вера ПЕТРОВА хаартыскаҕа түһэриилэрэ.

“ДЭННЭ ТӨРҮҮР СЭДЭХ КИҔИ” ТУРУОРУУ — КИЭН АРАҔАҔА

Чурапчы нэһилиэгин норуот айымньытын дьизинигэр ССРС, РСФСР, Саха АССР үтүөлээх тириэньэрэ Дмитрий Петрович Коржин сырдык аатыгар анаан, Аграфена Макарова аатынан Саха сиринээби култуура уонна ускуустуба кыһатын 4-с кууруһун устудьуона Айтал Намытаров димпломнай үлэтинэн

театрализованнай көстүү үгүс дьон биһирэбилин ылла.

Улууспут эдэр ыччата сылтан сыл айыы култуура уонна ускуустуба кыһатын ситиһилээхтик түмүктээн, дойдуларыгар исписэлиис быһыытынан үлэли кэлэллэрин бука бары үөрэ көрөбүт. Олунньу 20 күнүгэр туруоруллубут театрализованнай көстүү режиссера Айтал Намытаров бэйэтэ манньк кэпсир:

“Димпломнай үлэм суруллууттар махтанар дьоммунан, үөрэнэр кыһам быраактыкатын куратора Алексей Анатольевич Константинов, Дмитрий Коржин аатынан “Албан аат” түмэл исписэлиинэ Анна Петровна Спиридонова, Дмитрий Коржин аатынан интэринээт-оскуола дириэктэрэ Николай Николаевич Гуляев, интэринээт-оскуола дириэктэрин тэрийэр чааска солбуйааччы Сахаайа Лаврова, “Айылгы” норуот айымньытын дьизин режиссера Сарыал Сивцев, үнүстүүт устудьуоннара, интэринээт-оскуола уонна Семен Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатын үөрэнээччилэрэ уонна театрализованнай көстүүнү туруорарбар күүс-

көмө, сапайааччы быһыытынан сылдыбыт Ярослав Лебедев буолаллар. Бэҕэһээни туруоруу — мин бастакы холонуум... бэйэм санаабар олус бэркэ ааста, туруорбут сыалым барыта ситиһилиннэ. Режиссер быһыытынан үлэлиир кэммэр бэйэм эппинэн-хааммынан бу эйгэ уустук үлэтин дьэ, биллим дьэххэ сөп. Сөбүтүбүн манньк үлэни кыайан толорбот эбиккин диэн түмүккэ кэлиим (үөрэр). Сценарийы, сюжеты, муусуканы бүтүнүү бэйэн танан туруорабын. Артыыстары талыыга сүрүн көмөнү “Айылгы” норуот айымньытын дьизин режиссера Анастасия Семеновна Егорова онорбута. Сүрүн оруолларга Дмитрий Петрович уобараһыгар Семен Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатын учуутала Дмитрий Петрович Соловьев олус үчүгэйдик оонньоото. Роман Дмитриев — Алексей Прокопьев, Павел Пинигин — Иван Аммосов, Александр Иванов — Михаил Уаров, Николай Захаров-Сахаачча — Михаил Фомин, Дмитрий Коржин оҕо сааһа — Эдик Тихонов о.д.а. Көстүү уолсай тутула бу уобарастар тула барар, манныа Дмитрий Коржин бэйэтин түмэлигэр ылбыт матырыйааллара улаханчык көмөлөстүлэр. Үөрэхпин бүтэрэн, ханна аныылларынан үлэли барар санаалаахпын уонна үөрэхпин кэтэктэн үрдэтинэр былааннаахпын”.

Көрөөччүлэр ортолоругар Дмитрий Петрович биһир бастын иитиллээччигэ, оҕолорго көнүл тустууга бастакы Аан дойду чемпүйэнээтин боруонса призера, ССРС успуордун маастара, Араассыйа физическэй култуураба уонна успуорка, уолсай үөрэхтээһиннэ туйгуннара, Чурапчы улуунун Бочуоттаах олохтооҕо Семен Прокопьевич Макаров: “Эдэр режиссер туруорууга үчүгэй, уотун-күөһүн бэркэ таппыттар. Улаханчык убаастыыр тириэньэрбит Дмитрий Петрович олобун-айар үлэтин төһө кыалларынан сырдатта сатаабыттар”, — диэн санаатын үллэстэр.

Үүнэн иһэр талааннаах режиссер уолбуттар Айталга өссө да инникитин таһаарылаах үлэни, санаатан-сага интэриэһинэй туруорууларынан дьонун-сэргэтин үөрдэ турарыгар баҕарабыт.

Ааптар Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.
Николай ГУЛЯЕВ хаартыскаҕа түһэриилэрэ.

Чурапчытаабы колледж тэттик сонуннара

Чурапчытаабы колледжк өрөспүүбүлүкэ араас мунууктарыттан угус ыччат ситиһилээхтик үөрэнэр. Онон бүгүнгү "Маарыкчаан ыччаттара" сыһыарыыга бу үөрэх кыһата ыһпыт тэттик сонуннарын таһаарабыт.

Олунньу 14-16 күнүгүгэр Дьоккуускай куоракка Сэбиэскэй Сойуустан кикбоксинга бастагы аан дойду чемпионна буолбут Александр Иванов сырдык аатыгар аһаарыт өрөспүүбүлүкэтээри кикбоксинга күрөс ыһтылынна. Манна колледж аһарнай салаатын устудьуона Данил Егоров ситиһилээхтик кыттан, 54 киһи ыйааһыннаахтарга бастагы мизстэ буолла.

Олунньу 14-15 күнүгүгэр Дьоккуускай куоракка Улуу Кыайы 75 сылыгар аналлаах орто анал үөрэх кыһаларын устудьуоннарын икки ардыларыгар ыһтыллар XIII-с өрөспүүбүлүкэтээри волейбол турнирыгар колледж ыспарсымыаннара (тириэһэр А.В. Ефремова) иккис мизстэ буоллупар.

Олунньу 15 күнүгэр Т.Г. Десяткина аатынан Дьоккуускайдаагы промьшленнай техникум салаатыгар Саха сириг орто профессиональнай үөрэх устудьуоннарын ортолоругар биридүүлээн

Кыһыны быһа киһи сандал саас эргиллэрин кэтээр. Күүтүүлээх сааспыт кэлиитэ, күн уһаатабына, аны киһи тугу да сэнээрбэт, утуктуу, унуобургуу сылдыар туруктанар. Ол эбэтэр уһун тымныы кыһынны ыйдар кэннилэригэр эппит-хаамыт улугулар. Ону чөлүгэр түһэрэргэ, чэбдигирдэргэ, үлэлиир дьобуру, настырыанньаны үрдэтэргэ туһааннаах исписалистар судургу араас сүбэлэригэр таһаарабыт.

Битэмииннэр

Кыһын бүтүүтэ битэмиин иһэр кэм. Битэмииннэр уонна минераллар эти-хааны энергиянан толороллор, ону тэнэ иммуннай систиэмэни бөбөрүтөллөр.

Кофены иһии

Кофе эрэ буолбакка, күөх, хара чай быстах эрэ кэмнэ киһи эти-хаанын сэргэхситэр. Ол эбэтэр бу утахтары истэххэ, киһи түргэнник энергиялааммытын иһин дьайыыта түргэнник баһар. Ону тэнэ эт-хаан үөрэнэн хаалар. Оччоҕо киһи этэ-сиинэ бэйэтэ чэпчэбдигэр, сэргэх буолар кыабын сүтэрэр. Онон энергияны тас источниктан буолбакка, истэн ыларга үөрэнэххэ наада.

Элбэх уу

Сарсыарда ачык искэ бири-ыстакаан мүлүгүр ууну истэххэ, эти-хаанын түргэнник утуктар. Куруук иһэ сырыттааха, ас буһарар уорган үлэтигэр үчүгэйдик дьайар. Күнү быһа кыра-кырааан, чаастаах ыраас ууну иһэри умнума. Кыччаабыта – 8 ыстакаан.

уонна хамаанданан бастыыр иһин эиһэр аһыһытыгар күрэхтэһии буолла. Күрэхтэһиһэ 14 үөрэх тэрилтэлэригэр барыта 78 ыспарсымыан кыттыһыны ылла. Чурапчытаабы колледж ыспарсымыаннара (тириэһэр Е.П. Юрина) бочуоттаах бастагы мизстэни ыллылар.

Олунньу 17 күнүгэр буолбут нэдиэлэтээри лингвистикэ Саха тылын нэдиэлэтэ түмүктэрэ табыстылар. Тэрээһин чэрчитинэн сахалыы диктант, «Өркөн өй» интеллектуальнай соннуу, викторина, оһуоһай, лингвист-учуонай С.А. Новгородова аһаллаах быыстапка, аһаас уруоктар ыһтылыннылар. Кыайылаах устудьуоннара грамоталар уонна сэмэй бэлэхтэр туттарылыннылар.

Олунньу 20 күнүгэр патриотическай иитиһэ аһаарыт чэрчитинэн, Улуу Кыайы 75 сылынан колледж устудьуоннарын икки ардыларыгар «Үрүн Уолан-2020» байыаннай-ыспартыбынай эстафета ыһтылынна. Бу күрэх сүрүн сыалынан устудьуоннарга услюорт таһымын үрдэтиһ, чөл олоһу тарбаты, патриотическай санааны үрдэтиһ буолар.

Олунньу 22 күнүгэр СӨ орто профессиональнай үөрэх устудьуоннарын икки ардыларыгар мас тардыһыыга күрэх ыһтылынна. Тыһааһыннаах күрэх түмүгүнэн Чурапчытаабы колледж хамаандата (тириэһэр Т.С. Дьячкова) бочуоттаах үһс мизстэни ылла.

Сылын аайы колледж устудьуоннара – волонтердара ытык кырдыабастарга көмөлөһөллөр, итинни тэнэ Чурапчы нэһилигэ туһааһыгар көстүүлээх буоларын туһугар араас субьютунууктарга кытталлар. Ол курдук, бу ыйга устудьуон-волонтердар Чурапчы нэһилигэин бэтэрээннэргэ тиһиһэн оттоһ маһын бэлэмнэһ хайыттылар, дьаарыстааһылар, кырыһыһа хаарын ыраастааһылар, муус ыраастаан, булууска уктупар. Ону таһынан «Мой вклад» аахсыһаа кыттыһыны ылан, Чурапчы нэһилигэ туһугар Улуу Өктөө өрөбөлүүсүһүгэр аһаллаах пааматынныыгы хаарын ыраастааһылар.

Чурапчытаабы колледж үлэһиттэригэр, устудьуоннарыгар өссө да инникитин санаттан сана ситиһилэри баһарабыт.

Сааһы үөрэ-көтө көрсүөххэ

Элбэх хамсаныы

Күн аайы кыччаабыта 20 мүнүүтэ сатыы хаамыт. Сатыы хаамтааха киһи этэ-сиинэ сыһыар, настарыанньата көтөбүллэр.

Поликлиникаҕа сылдыһы

Бырааска көрдөрөргө көстөр-биллэр ыарыһыт, кыһалбаһыт суох да буоллар, сыһа биридэ диспансеризацияны барын. Соробор утуйар баһа кэлиитэ, түргэнник сыһыһы ханнык эмэ ыарыы сибикитэ буолуон сөп.

Рациону көрүү

Сыһааах-арыһаах, бурдук уонна минныгэс аһыһы күннээри рационутуттан таһаарын. Оччоҕо эһит-сиинит чэпчэбиг курдук буолуоҕа. Эһитин бири-икки киһи ыйааһынныт түһүөсэ.

Бэйэ-бэйэ

Күннэ саатар чаас аһаарын устата бэйэ-бэйэ сороборун сыһыт. Бу эһиһэ күннээри үлэ, түбүк сыһаатын устатта көмөлөһөр. Бу бириэмэһитин киһи, видео көрөргө, төлөпүүнүнэн көпсөтэргэ ыһтыман. Ол онугар ваннаһын, себүлүүр ырыһытын истиг, киһигэ аһыт.

Бу сүбэлэр эһиһэ туһаны эрэ аһаллар, бэйэ-бэйэ өссө дьоллоох курдук санаһааһыт. Ол эбэтэр сарсыһы күннэ сана ситиһилэри, арыһыһылар онорорго күүс-уох эһилиһэ.

Сыһыарыһыны бэлэмнээтэ Марфа ПЕТРОВА.

Үчүгэйдик утуйуу

Сэттэ чаастан кылгастык утуйдааха, эти-хаанын ситэ сыһааммат, күнү быһа сыһыһыт туруктаах сылдыһын. Онон киһи себүлүүр киһи-бүтүтэ аһаастанан, эрдэ сыт, уугун хана утуй. Үчүгэйдик утуйарга оронут, утуйар танаскыт табыгастаах буолуохтаах.

Успуорт

Төһө да күүсүт-уоххут, сэнисит суох буоллар, бэйэ-бэйэ күһэһэн туран, успуордунан дьарыктана сатаан. Ол хайаан даһаны дьарыктанар саалаҕа буолбакка, дьизитигэр

даһаны дьарыктанһааһытын сөп. Сарсыарда аайы бэрт судургу, билэр гимнастикаһын онордоххона, арыһы тулуурдаах, энергичнэй буолуоххут.

Сарсыардаангы аһыһык

Бары билэргит курдук, сарсыарда үчүгэйдик аһыһаа наада. Сарсыардаангы аһыһык туһалаах. Онон хааһы, натуральнай йогурт сиһ, сана оноруллубут утах иһэр ордук. Соробор ас аһанар соло суох буолааччы, оччоҕо сибизһэй фруктатта сиһ.

— УЛУУ КЫАЙЫ 75 СЫЛЫН КӨРСӨ —

1. ОЛОХ КЫРДЬЫГА

Күн-дүүл аайа көтөгүн аайы аан Ийэ дойдуну атайахтаах уу тэнэ айыабыт Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сарим Кыһыл Армияга килбикэннаах Кыайылынан түмүктэммитэ 75 өрөгөйдөөх сыла чулаһан иһэр. Түөрт сыл усталаах-туоратыгар олоххо көпсөнөр айыы булалгырыныны, өлөр өлүүнү сылбай ууну утууларга хааһан, уотунан илтистар мэнэйдээх, ытыастар кыргыс халбас харата дыйылаах, бүтүн баар, сарсын-суох, дьэбир амаппаах хонуутун хабыллар хаба өртотунан хорсундук-хотууотуу, хотуу хотуунуу, өһөгөйдөөх өстөөбү утары харса суох кыргыһан, кыһыан-хотон, кыайыы көтөлөнөн, сарын дьаалы аргыстанан эргийбит фронтониктар арыһабыттар. Онтон тыалла ыраах хоту сиргэ, дьүкээбил үкүлүтүр халлаанын аңныгар, кур өтү кыһын эрдэтин, тымтар тыныны дымбардаах, аһыга аргыстаах, уот-курбан таһнары сатыылаабыт өмүрүк кыадаах, айылга өсөтө, үс саха эрэ үкүтүн моһоотун дьэбиттэ, аһаабыт аһааттар алаастарыгар, холборон хабаруугар хаалбыттар, бүтүгүн сөбүлсөй дьон-сэргэни кытта, Улуу Кыайыны чулаһан, курааннаах күлүбү турган, сырдыгы сарсан, харананан харбыллан, бэйэни харыстаамаха, дьон туһа, дойдуну туһа дьон үлэһэбит сарим, тыыл бэтэрээннэрэ аңчаан, тайаах тэптэрбит, үрүк-түрүк өтө хаалбыттар.

Сотуртаабыта «Биһи» кинигэ кытабын сүрүннүүр эрдээхтэрэ Валерий Николаевич Луковцев хомуйан өтөрбүт «Ким да умнулубат, туха да умнулубат» дьон Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сарим кэмгигэр өрөспүүбүлүкэ тыатын сиригэр буолан ааспыт устуруйаны сырдатар хомурунньук үлүс чааһыгар оччотообу өлүү, хайдах баарынан, кырдыгынан көпсөбүт, сүрүлбүт, ахтыбыт сэхэниэрэ — ыстатыйалар, ахтылар, докумуоннар кырбыттар.

Аһаа... аһыгы аабаанчылар болсойбулуттар арыах түгүтэ тахсаан баһааһаах баарыбын. Ааспыт аһыгыт бу кинигэ үс түлүмүгүнэн 2001, 2005 сылларга бэчээтлэммитэрэ, быйыгы үлүс тахсыта иһинки аһыгыттар савлыларын курдук аһааһаахтат.

Хомурунньук «Ааспыт кэм ситэ сырдаталыыах кырдыгыга» түлүмүгэр аһыгыт В.Н. Луковцев бэрт өтөбүт, кырдыгытаах түмүгү баһааһаах. «Саха сиригэр 1938-1939 тылларга кураан сула сааһаанан, кыһын-савалта холбоһуктааһыны күүскэ-дытан, көтөх сүөгүнү эһэн, алдырхай эһи маныах дьиргээбит. Өскөтүн ССРС үрдүнэн сарим сылларыгар хас савалта ахсыс кыһа өлбүт-сүлүт буолуулаах, түгэх тыалта тыйыс аһааһаахтат, хотуу сиргэ олорор Саха сирэ хас үлүс кыһыны сүтөрбүт аһааһааһыттан айманан, оччотообу саах бастын дьон, интэлигенсийэтэ, бийиһиһаах да буоллар, кыһын баһааһаах баар баһааһааһыны биллэ, сүрүлэ сааһабыттар. Ол курдук профессордар И.М.Романов, А.Е.Мордвинов, бырабыталыстыба баросадаһаах солбуйааччы И.Е.Винокуров өрөспүүбүлүкэ уонна дойдуну савалтаһаах үкээбүт ыар баһааһааһыттан тыа сарим көһиһиһиһаах баһааһаах сурук ытаһааһыттар.

Сүрүлэһиһаах Ф.Г.Винокуров-Дьаада, Н.Н.Павлов-Тыаһыт кырдыгы аһыгыттарын иһин сөбүлсөй баһааһаах баһааһааһыт буруйдаан хаһааһааһыттар.

Хотуууу тыаһааһын чинчийини сүрүлэһиһаах Д.В.Кузуров, Н.И.Иванов, устуруйа биллимин дуоктара Е.Е.Александров, экономист Х.Н. Дьааһаах кыһааһааһыт сырдаһааһыттар, бэчээттиһаах, арааһааһынан кыһааһааһыттар.

Устуруйа учуонайа Сааһааһаах Учуонайа Савцава «Демографические потери Якутии в годы Великой Отечественной войны»

историкография, источники, подсчеты» научнай ыстатыйалар баһааһаах болсойбулуттар туһааһаах, бэрт сонун, урут ханна дьаһааһаах иһилиһааһаах чехчылар тыаһааһаах улахан махталлаах. Маныа кыһа саргирэ, иһилиһааһаах иһааһаах, көрбөтөгүн көрөһаах.

Биллиһааһаах сүрүлэһиһаах Д.В.Кузуров «Биһи таһааһаах баһааһааһаах ыстатыйалар сүрүлэһиһаах: «1939 сыл саһааһааһаах, 1938 сыллаах репрессия кэмгигэр, өрөспүүбүлүкэни савурууһаах кэлбит дьон саһааһааһаах. Бу дьон, бастаһаах туһааһаах, «норуот өстөөхтөрүн» сыһааһааһаах кэмгигэр дьон аһааһаах, тыа сиргигэр катых хаһааһааһыттары аһааһаах, колхуостар күүһүрдээри иһааһаах холбоһуктааһыны ыһааһааһаах. Онтон тух тахсаан кэлбитин маннаах сыһааһааһаах көрөһааһааһаах. Урут, 1939 сылга дьиргэ, сүөгүн 70 бырыһааһаах биһааһаах хаһааһааһыттарыга, колхуостар катых хаһааһааһыттарыга турбута. Күүс өттүнэн, нолуогунан күүһаах холбоһомут иһи сүөгүн аһааһаах 1943 сыл тохсунньу 1 күнүгэр калан, 1940 сыл иһи калан кытта тэннээһаах, 226.044 нэн аһааһаах тахсаа. Иһааһаах 1941-1942 сылларга 42.344 сүөгүн туһаах суох кэмгигэр өлөр. Колхуостар катых хаһааһааһыттарыга баһааһаах 8 тыһыынча сүөгүн ордон, колхуостар ыал аһааһаах төрт да сүөгүнэ суох хаалар.

Колхуостар ыал хантан да аһааһаах суох буолла түсүтэ. Сарим сылларыгар өрөспүүбүлүкэ, сүлүһааһаах картонкаһаах иһааһаах ыһаах буолуулаах, колхуостар аһааһаах оһуһаах норуот аһааһааһаах. Сут кэлбитин көрө олорон өрөспүүбүлүкэ савалтаах «Барытын — фронтта, барытын — Кыайыны туһааһаах» дьон лозуну кэмгигэр кэһа олорордон аһааһаах биллэһаах да, иһааһаах да баһааһааһаах.

1941, 1942, 1943 сылларга колхуостар баһааһаах үкээһааһааһаах, үтүһаах дохуот дьиргэ аһааһааһаах. Эһа, харыһаах дохуот кэллэ дуо?

Иһи үрдүнэн колхуостар баһааһааһаах нолуоктан төкүргэс нолуоктар тийгэ араастаһааһаах бүтүннүү төлүөх, оборона полкатыгар үп биһааһаах, савалта сүрүлэһаах. Кыһыл Армияга баһаах, иһаах таһаах ыһаах олоророн тустааһаах. Балык түлүһаах булда, биһааһааһаах таһааһаах тыаһааһаах иһи эһааһаах иһааһаах.

Түмүктэһаах эһааһаах, көстөрүн курдук, сарим алдырхайа — саримга үс саха дьонуттан 37 тыһыынча савалта, ыал аһааһаах аһаах, убай Ийэ дойдуну, күн сирин көмүһааһаах кыһааһаах тыһааһаах дьиргээһаах аһааһааһаах тэнэ, ыраах тыһааһаах савуулааһаах сүтүн-кураантан, үлэһит иһаах тийгээһааһаах, үлэһааһаах савалта көстөрүтүн тыһааһааһаах иһаах, оһа, кырдыгыс олорон барыттарын аһааһаах булуоһаах савалтаах. Оһа, аһааһаах В.Н.Луковцев баһааһааһаах савалта савалтаах: «Хас да уонунан тыһааһаах эдэр-чэһиһаах саримга охтубут, сүтүн-кураантан тэптэрэн өлбүт-сүлүт хаһааһаах дьоннорбут сүтүн дьиргээһааһаах дураана биһааһаах дьиргэ биллэ туһаах, саах норуотун аһааһаах эһааһаах биһааһаах.

Улуу Кыайыны иһааһаах савуулар сүтүнэн кэлбитин, аһааһаах сарим иһаах өлүгэр хаһааһаах баһааһаах алдырхайа аһааһааһаах дьон хайдах баһааһаах сырдаһаах биллиһаах даһааһаах савалтаах иһаах. Ол да иһаах аһааһаах дьон-сэргэ, олорук ыһаах «сарим, сүт-кураан» дьон хара дьаһааһаах өйдөбүлү уһаах баһааһааһаах эрдээһаах.

Саах биллиһааһаах баһааһаах Степан Тимофеев хомойой хомойулар холбоһууһаах курдук, «Сарим буолбатын, хаһаах тохтубатын».

II. КЫРЫЫС КУРДУК ҮЛҮНЭ...

Сарим, тыыл бэтэрээнэ, Хоту көһөрүлүү кыһааһааһаах, ыһаах кырдыгыс Прокопий Флегонтов аһааһааһаах маннаах сүрүлэһаах баһаах. «Дьиргэ, хоргуһаах өлүү дьон тыһаах кырыыс курдук ыһааһаах. Бу

тыһаах ханан да туттубатарбын дьиргэ савууһаах да, ханан эһаах савууһаах савуу эргийаах кыһаах туһаах мудаа үкээһаах. Сотуртааһаах савууһааһаах Дьиргэ Кузуров «Хоргуһаах хантан калар эһаах?» дьиргэ кырдыгыс аһааһаах, дьиргэ иһаах хомойуһаах ыстатыйаһаах улаханнаах уһааһаах, иһаах сүрүлэһаах аһааһаах, иһаах хараһаах уһаах тахсаа, сүрүлэһаах өт туйаһаах тыһаах курдук биһааһааһаах тэһааһаах олорон аһааһаах. Аһааһаах аһааһаах алдырхайдаах ыар олорон хараһаах савуу баһааһаах көрөн, хоргуһааһаах — буомурбулутун эргитэ саһааһаах. Бу дойдуга үтө да, мөһ да даһааһаах иһаах, ханнаах да иһаах күн сиргигэр бэрт кыһаах кэмнэ аһааһаах эһаах... Бу уһуу-уоту ортотунан аһааһаах, кэм-кэрдиһаах миннэа, аһааһаах олорон аһааһаах дойдуга аһааһаах, өлөр өлүү иһааһаах мэнэйдээх халбас харата дьиргээһаах дьиргэ тыһааһааһаах бүтүн оһааһааһаах эһаах буолан, мүнчү туттаһаах, баһааһааһаах дьиргэ тыһааһаах Прокопий Прокопьевич устуруйа кырдыгыһаах хайдах баһааһаах аһааһаах аһааһаах тоһон сүрүлэһаах ортотунан кыһааһаах.

Кыһааһаах савууһаах савууһаах: «Мин иһаах буолан үкээһаах кэмнэ олорон иһаах улуу уһааһааһаах улахан савууһааһаах түбөһааһаах. Бастаһаах — сүт, кураан мэнэһааһаах. Аһааһаах кэмнэ савууһаах Улуу сарим тыйыс сылларга... Иһааһаах — 1942 сыллааһаах партия Саах сиринэһаах обкомун 213 №-дээх аһааһаах ыйын 11 күннээх ыһааһааһаах уһааһаах олорон кыһааһаах, биһааһаах, Чуралчы оройуонун 4988 тух да буруйа суох кыһааһаах дьоннор, алдырхайдаах өлөр өлүү баһааһаах кыһааһааһаах туһаах баһааһааһаах, иһаах тыһааһааһаах тахсаа иһааһааһаах савууһааһаах олорон тэннүүбүт... Тыйыс дьиргэ... уһааһаах сарим савууһааһаах... Бу алдырхайдаах трагедия Чуралчы эһаах оройуонун иһааһаах издээһаах, аһааһааһаах хара мэнэа буолуулаах. Бу — үс саха үрдүнэн доһун хотурук буолан савууһааһаах трагедия... Баһааһааһаах уһааһаах түөрт уон тоһуу сыл эһаах кэмгигэр кэмнэһааһаах, Оһуоһаах дьиргэ чэһиһаах бэйэлээх, ол эһааһаах көһөрүү ыар сүтүһааһаах саһаах баһааһаах оһааһааһаах Чуралчы үлэһит дьиргэ уһуу уоту оттубаһаах, үлэһааһаах кыһааһаах, көһөрүү тэһааһаах, мутугунан баһааһаах мунур олорон түмүктэһаах, халдыһааһаах көмүс уһууһаах катөһууһаах, кыһааһаах кыһааһаах аһааһааһаах.

Прокопий Прокопьевич савууһаах олорон: «Төһө да аһааһаах олорон тэннэа, иһааһаах бэйэһааһаах эргийааһааһаах иһаах, олорон устуруйаһаах аһааһаах кырдыгыһаах савууһааһаах хааллаһааһаах, үкээһаах ыһааһааһааһаах кэрэһит буолан кэһиһаах савууһааһаах эһаах...

«Бэлэм дьиргэ-уһаах, далай аһааһаах тийгээһаах, фронт саһааһаах мунууһааһаах толоруһааһаах, баһааһааһаах кэмнэа ханнаах да биһааһааһаах аһааһааһаах...» дьиргэ өйдөһууһаах үлэһааһаах, көһөрүү ханнааһааһаах өрөспүүбүлүкэһаах баросадаһаах С.З.Борисов, олорон Бастаһаах биһааһаах савууһааһаах олорон буһааһаах, биһааһаах кэһа савууһааһаах эһаах, баһааһааһаах савууһааһаах биһааһаах тусууһааһаах биһааһаах үтө, сылаас тыһаах ыһааһааһаах булуоһаах иһааһааһаах кэрэһаах. Савууһаах Захарович Борисов, уон алта сыл усталаах-туоратыгар партия обкомун бастаһаах савууһааһааһаах үлэһааһаах олорон, чуралчылар иһаах өлүһааһаах савууһааһаах тухунан биһааһаах тыһаах аһааһааһаах төһө тутан эһааһаах, биһааһаах буһууһааһаах тэһаах аһааһаах көрбөтөһаах. Дьиргэ, дьиргэ иһаах дьиргээһаах биһааһаах иһаах баһааһааһаах, кэм-кэрдиһаах миннэа кэмнэһаах савууһааһаах туһууһааһаах эһаах. Ол суох...»

И.И.Попов-Уйбаан Баһааһааһаах саах норуотун уһууһааһаах, баһааһаах политическаах, судаарыһааһаах дьиргээһаах И.Е.Винокуров туһууһаах савууһааһаах: «Иһаах Егорович 1943 сыл от ыйыһаах Саах АССР Совнаркомун Баросадаһааһааһаах аһааһааһаах Чуралчы оройуонун колхуостарын хоту «Балык булдуһаах» дьиргэ аһааһаах ыһааһааһаах биһааһаах буһааһаах, иһаах савууһааһаах ыйын 27 күнүгэр булбут уһааһааһаах

партия уонна Совнарком холбоһуктаах мунууһааһааһаах, көһөрүү баһааһаах дьиргэ кэмнэа олорон туһууһаах дьиргэ ыһааһааһаах төһөаах буолар. Кыһааһаах савууһааһаах кыһаах Иһаах Егорович көһөрүү баһааһаах дьон олорон биллэ, Кэһааһааһаах, Эһааһааһаах, Булуһааһаах тийгэ баһааһаах савууһааһаах. Оһааһаах кэмнэа кэлбит дьон ыар олорон иһаах хараһааһаах көрөн: «Бу дьонну түгээһаах дойдунуһаах тэннэһааһааһаах таһааһааһаах...» дьиргэ 1944 сыл кулун тутар 28 күнүгэр Чуралчы колхуостарын дойдунуһааһаах тэннэһааһаах уһааһаах ыһааһааһаах уһааһаах төһөаах хөһууһаах тус бэйэһааһаах холтурууһааһаах, аһааһаах кыһааһаах өлөр өлүү аһааһааһаах өрүһууһаах.

Аһааһаах В.Н.Луковцев түһууһаах бүтүһууһаах профессор Г.П.Баһааһаах савууһааһаах кыһааһаах, Чуралчылар көһөрүү хараһаах савууһааһаах буолбутун чинтээһаах биһааһаах: «Относительно второго варианта спасения от угрозы эвакуации Кулаковский писал: перейти ли на север? Нет, и этот номер плох: на севере нет земель, на которых мы могли бы существовать... Мы там погибнем очень скоро и перейдем туда не по своей воле». До 1917 г. царское правительство не успело претворить в жизнь данный проект.

Но зато один из вариантов проекта переселения претворился в жизнь в советское время, при культе личности, административно-командной системе. 11 августа 1942 г. вынесено совместное постановление бюро Якутского обкома КПСС и СНК ЯАССР (Протокол № 213): «О мероприятиях по колхозам Чурапчинского района». Согласно этому постановлению из 82 колхозов этого района 41, в котором якутские крестьяне-члены сельскохозяйственных артелей занимались земледелием и скотоводством, был переселен на Крайний Север. Отправлено 4988 человек на постоянное проживание на Север. Переселение проводилось методами депортации, насильственно. На сборы давалось лишь 4-5 дней. Разрешалось взять с собой 15-18 кг вещей и продуктов. Результатам переселения были таковы: к началу 1943 г., т.е. только за 5 месяцев погибло от голода и холода 1543 человека. Гибель ни в чем неповинных людей продолжалась безостановочно. На фронтах Великой Отечественной войны 1941-1945 годов из Чурапчинского района погибло 1381 человек, а в результате переселения на Север — свыше 2 тысяч. В районе половецкое крупного рогатого скота скрывалось на 22,8 процента, лошадей — на 42 процента. Исчезли с карты целые наследи (ол иһааһаах Е.А.Борисов өбүгэтэ Хатыһааһаах араһааһаах тэһааһаах Тэһааһааһаах аһааһааһаах савууһааһаах пуктөө. Закрыты 5 начальных школ, 3 неполных средних школ. Чурапчинский район в своем развитии был отброшен на несколько десятилетий назад. Остатки переселенных крестьян были кое-как спасены возвращением в родные места.

Описанная трагедия колхозных крестьян Чурапчинского района первой половины 40-х годов XX века подтвердила правильность решительного выступления в 1912 г. А.Е.Кулаковского против антинародного проекта царизма относительно "целесообразности" переселения якутских скотоводов и земледельцев на Крайний Север. Это выступление Алексея Елисеевича имеет непреходящее историческое значение, будет для грядущих поколений предостережением от смертельной опасности".

Көстөрүн курдук, профессор Г.П.Баһааһаах савууһааһаах олорон олорон савууһааһаах баһааһааһаах. Оһу савууһаах Чуралчы оройуонун үлэһааһаах кыһааһааһаах Ийэ дойдуну ыһааһаах кэмнэа Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сарим сылларыгар кыһааһааһаах көмүс кыһааһааһаах үлэһааһаах.

Егор Георгиевич ВИНУКОВ, философия науктын хандыһааһаах, доцент.

Хяналт бэлчээх бэрлээр графит: 16 х 00 м. Бэлчээх бэрлэмн: 16 х 00 м. "Сана олох" редакционной-издательской холбоууха 25.02.2020 с. офсетка бэлчээтэнн: Типография адырына: 878670, Чуралч сал, Карн Марис үүл, 26 "а" Индекс: Р0008. Хяналт нэришлээ илтгэ: олтурунууха усина бэлчээх-ахуа.